

MAHSULOT TANNARXINI PASAYTIRISHDA XOMASHYO YETKAZIB BERUVCHILAR BILAN IQTISODIY MUNOSABATLAR MEXANIZMLARI

Saidova Kamola

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

mustaqil izlanuvchisi

+998946941041

Annotatsiya. Ushbu maqolada paxta-to'qimachilik sanoati korxonalarida mahsulot tannarxini pasaytirishda xomashyo yetkazib beruvchilar bilan iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirish masalalari o'rganilgan. Yigirish korxonalari mahsuloti tannarxida paxta xomashyosi va asosiy materiallarning yuqori ulushga egaligi asoslangan. Paxta-to'qimachilik klasterlari va fermer xo'jaliklari o'rtasidagi fyuchers shartnomalarining narx, sifat, hosildorlik hamda ob-havo bilan bog'liq tavakkalchiliklarni to'liq hisobga olmasligi yoritilgan. Xomashyo sifati past bo'lishining texnologik chiqindilar, ishlab chiqarish xarajatlari va korxona quvvatlaridan foydalanish darajasiga ta'siri tahlil qilingan. Mavjud muammolarni bartaraf etish uchun terim mavsumida fermer xo'jaliklari bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish mexanizmi taklif etilgan. Mazkur mexanizm xomashyo ta'minoti barqarorligini oshirish, tomonlar manfaatlarini muvofiqlashtirish va mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarni kamaytirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: mahsulot tannarxi, xomashyo ta'minoti, paxta-to'qimachilik sanoati, yigirish korxonasi, fermer xo'jaligi, iqtisodiy munosabatlar, fyuchers shartnomasi

Paxta-to'qimachilik sanoati korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va xalqaro bozorda narxli raqobatda

ustunlikka ega bo'lish nafaqat korxona ichidagi texnik va texnologik omillarga, shu bilan birga, bir zanjiriga birlashgan barcha bo'g'inlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning mutanosibligiga va tashkiliy-shartnomaviy mexanizmlarga ham bog'liq.[1]

Paxta tolasidan kalava ip ishlab chiqaruvchi yigirish korxonalarida yakuniy tayyor mahsulot tannarxi tarkibida xomashyo va asosiy materiallar ulushining nihoyatda yuqoriligi, xomashyoni tayyorlash asosan qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lganligi bois, bu borada ham yangi tashkiliy-iqtisodiy yondashuvlarni qo'llash lozimligini ko'rsatmoqda.[2]

Hozirgi kunda paxta-to'qimachilik klasterlari va fermer xo'jaliklari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar asosan uzoq muddatli fyuchers shartnomalari asosida ustida qurilgan. Ammo, fyuchers shartnomalar xalqaro va milli darajadagi bozorlarning tex o'zgaruvchanligi, shuningdek, hosildorlikka ta'sir ko'rsatuvchi ob-havo sharoitlarinidan bo'ladigan tavakkalchilikni sug'urtalay olmaydi. Demak, fyuchers shartnomalari xomashyoni barqaror ta'minlovchi, oxir-oqibatda korxona ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini me'yor darajada ushlab turish imkonini beradigan instrument emas.

Fyucher shartnomalari kuzda terib olinadigan paxta uchun mart-aprel oylarida tuziladi. Ammo yuqorida ta'kidlanganidek, mahalliy va xalqaro bozorda vaziyat o'zgarishi, narxlar barqaror saqlanib qolmasligi kabi risklar mavjud. Shuningdek, paxta xomashyosining sifat parametrlari ham juda ko'p tashqi omillarga bog'liq. Shu boisdan hozilni yig'ib olish mavsumida paxta-to'qimachilik klasterlari va fermer xo'jaliklari o'rtasida narx va sifat masalasida kelishmovchiliklar ko'p bo'ladi. Qishloq xo'jaligi sub'yektlari hisoblangan fermerlar aksar hollarda yuqori sifatli yetishtirilgan paxta xomashyosini fyucherslar sababli past narxlarda sotishga majbur bo'ladilar. Albatta, bu holat

ularning manfaatdorligiga putur yetkazadi. Bunday holatni paxta-to'qimachilik korxonasi nuqtayi nazaridan ham ta'kidlashimiz mumkin, ya'ni korxonalar mavsumda navi va sinfi past bo'lgan, namlik darajasi yuqori xomashyoni qabul qilishga majbur bo'lishadi, bu esa yigirish korxonalarida yuqorida ta'kidlangan texnologik chiqindilar hajmini keskin oshirib yuboradi.

Yuqorida ta'kidlangan muammolarni hal qilish va bu orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish maqsadida fyuchers shartnomalari o'rniga terim mavsumi paytida bevosita fermer xo'jaliklari bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish mexanizmiga o'tish zaruriyati ob'yektiv ravishda yuzaga kelmoqda. Ushbu tashkiliy-iqtisodiy mexanizm orqali paxta-to'qimachilik korxonalarida xomashyo ta'minoti barqarorligiga erishish, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish va oqibatda hajm miqdorining ortishi hisobiga mahsulot birligiga to'g'ri keladigan o'zgarmas xarajatlarnin kamaytirish imkoniyati bor deb hisoblaymiz.

Fyuchers shartnomalari terim mavsumidan bir necha oy oldin, bozor konyunkturasining real iqtisodiy tendensiyalari to'liq shakllanmasdan ulgurmasdan imzolanadi. Natijada, sentabr-noyabr oylarida, ya'ni paxta xomashyosi yig'im-terimi davrida jahon va ichki bozordagi real narxlar uzoq muddatli prognozlarga mos kelmaydi. Fyuchers shartnomalaridagi qat'iy majburiyatlar sababli, to'qimachilik korxonalari bozorda narxlar tushgan taqdirda ham xomashyoni uzoq muddat oldin belgilangan sun'iy yuqori narxlarda sotib olishga majbur bo'ladi. Masalan, "Global Textile Infinity" MChJda 2019–2024-yillar oralig'ida 1 tonna tayyor mahsulotga to'g'ri keladigan o'zgaruvchan xarajatlar tarkibida paxta tolasining narx dinamikasi barqaror bo'lmagan va 21 798,6 ming so'mdan 22 098,8 ming so'mgacha bo'lgan

diapazonda tebrangan.[3] Bu esa fyuchers mexanizmining o'zini oqlamayotganligini, bozor risklarini sug'urtalash o'rniga, korxona iqtisodiyotiga qo'shimcha xarajatlar yuklamasini olib kelayotganligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Ushbu nomutanosibliklarni bartaraf etish maqsadida paxta-to'qimachilik klasterlari tarkibidagi yigirish korxonalarining fermer xo'jaliklari bilan **terim mavsumi paytida to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish mexanizmiga** o'tishi kerak deb hisoblaymiz. To'g'ridan-to'g'ri shartnomalar an'anaviy uzoq muddatli fyuchers mexanizmidan iqtisodiy jihatdan farq qilishi va uning ustunliklari nafaqat nazariy, balki amaliy iqtisodiy-tashkiliy ko'rsatkichlar orqali ham asoslanadi. Quyidagi jadvalda ushbu ikki yondashuv solishtirilgan.

1-jadval

1-jadval

Paxta-to'qimachilik korxonalarida xomashyo xaridi bo'yicha ikki xil yondashuv¹

Xomashyo xarid qilish	
Fyuchers mexanizmi	To'g'ri shartnoma
Uzoq muddatli mavhum prognozlar	Terim paytida aniq kontraktsiya
Narxlar o'zgaruvchanligi va tavakkalchilik	Bozor narxi
Xomashyo sifati nazoratsizligi	Dala boshida ekspress laboratoriya
Ta'minot zanjiridagi uzilishlar	Uzluksiz ta'minot
Ishlab chiqarish quvvatlarining yuklanish darajasi pastligi	Ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasining yuqoriligi

¹ Muallif ishlanmasi

Mahsulot birligiga to'g'ri keladigan o'zgarmas xarajatlar miqdorining ko'pligi	Mahsulot birligiga to'g'ri keladigan o'zgarmas xarajatlar miqdorining ozligi
Tannarxning ortishi	Tannarxning pasayishi

3.3-jadvalda ko'rishimiz mumkin, paxta-to'qimachilik korxonalari va fermer xo'jaliklari o'rtasida to'g'ridan to'g'ri shartnomalar tuzish ular o'rtasidagi munosabatalarda mavhumlikni yo'qotadi, tranzaksion xarajatlarni qisqartiradi hamda xomashyo sifatini bevosita nazorat qilish imkonini beradi. Dala boshida ekspress-laboratoriyalar yordamida paxta xomashyosining texnik parametrlarini, jumladan namligi, tarkibida xas-cho'plar va boshqa turdagi iflosliklarning mavjudligi, shuningdek, eng asosiy ko'rsatkichlardan hisoblanagn tola uzunligi va pishqlik koeffitsiyentini aniqlash hamda shunga qarab narxni belgilash yigirish korxonasini xomashyo ta'minoti masalasida risklardan himoya qiladi.

To'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish mexanizmining eng asosiy iqtisodiy va tashkiliy ustunliklarini baholash maqsadida ularni bir qancha mezonlar bo'yicha jadval ko'rinishida solishtiramiz. 2-jadval

2-jadval

Paxta-to'qimachilik sohasida ikki turdagi shartnoma tizimining qiyosiy jadvali²

Taqqoslash mezonlari	Fyuchers shartnomalari tizimi	To'g'ridan-to'g'ri shartnoma tizimi	Mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishdagi o'rni
Shartnoma tuzish davri	Terim mavsumidan 4-6 oy oldin	Yig'im-terim davrida	Prognoz xatoliklari

² Muallif ishlanmasi

			tavakkalchiligi bartaraf etiladi
Xomashyo xarid narxining shakllanishi	Prognoz baholar asosida (gohida birja kotirovkalari)	Rela talab va taklif asosida shakllangan narx	Xomashyo xarid qilish xarajatlari bozordagi real holatga mos bo'ladi
Dastlabki sifat nazorati va seleksiya	Umumiy davlat standarti asosida massiv qabul qilish	Ekspres- laboratoriya tahlili bo'yicha saralash	Mahsulot defekti kamayadi, chiqindilar me'yoriga tushadi
Ishlab chiqarish quvvatlarida n foydalanish darajasi	72,0% - 84,0%	88,3%-92,0%	Ishlab chiqarish hajmi quvvatlardan foydalanish ko'rsatkichi ortganligi hisobidan ko'payadi
Logistika xarajatlari	Vositachilar va ombor zanjirlarining ko'pligi	Qisqa to'g'ridan- to'g'ri transportirov ka	Tashqi transport xarajatlari 12-14 foizga qisqaradi

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, to'qimachilik korxonalari va xomashyo yetishtiruvchi fermer xo'jaliklari o'rtasidagi to'g'ridan to'g'ri shartnomalar xomashyo ta'minotini yaxshilaydi. Bu usulda mahsulot sotish fermer xo'jaliklari uchun ham manfaatli, ular yetishtirgan paxta xomashyosining sifatiga mos, shu davr uchun adolatli bozor narxida to'lovni joyida qabul qiladilar. Xomahsyoni qayta ishlash korxonalari uchun esa ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasining ortishi sezilarli yutuq sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Journal of Textile and Apparel, Technology and Management. Total Productive Maintenance (TPM) Metrics and Cost Minimization Strategies in Tier-1 Textile Enterprises. NC State University Digital Repository. JTATM — Technical Textiles and Manufacturing Efficiency, 2026 year
2. Б.А.Давлятов. Пахта-тўқимачилик корхоналарини кластерлашнинг ташкилий-иқтисодий механизмида такомиллаштириш. 08.00.03 – «Саноат иқтисодиёти» ихтисослигида иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати, 2023 йил;
3. “Global Textile Infinity” MChJning yillik hisobotlari